

MUNI
ARTS

Paleografie

Pojem a definice

Věda, která se zabývá dějinami písma.

- *palaios* (řec.) = starý
- *grafein* (řec.) = psát

Průvodní okolnosti s vývojem písma: dějiny knih a knihoven; další typy písemností, vzdělání, organizace kanceláře atd.

Latinská paleografie – latinské písmo – od antiky do současnosti.

Členění paleografie

Podle písma:

- latinská
- řecká
- slovanská

Podle chronologického členění:

- středověká
- novověká

Další vymezení:

- paleografie nápisů
- paleografie úředních písemností (listin)
- paleografie knižních písem

Předmět paleografie

Písma rukopisná (písma tvořená bezprostředně lidskou rukou).

Písmo nápisové (spolupráce s epigrafikou).

Písma tisková (zejména v novověku) – vztah mezi psaným a tiskovým písmem.

Písmo psacích strojů.

Těsnopis, slepecké písmo, Morseovo písmo atd.

Cíle paleografie

Číst a správně přepisovat písma.

Časové a případně i místní zařazení písem všeho druhu:

- Poznání a evidence tvarů zkoumaného písma – klasifikace.
- Rozlišování písmařských rukou.

Vysvětlení příčin vzniku a vývoje jednotlivých kategorií, druhů, typů a variant písma.

Vztah paleografie k jiným disciplínám

Diplomatika – studium písma listin a úředních písemností.

Kodikologie – studium knižních písem.

Epigrafika – vyčlenění kvůli technickým předpokladům (tzv. epigrafické – kámen, kov, dřevo apod. - versus paleografické látky).

Papyrologie – psací látka (papyrus) – řecké, latinské a koptské texty (antika).

Grafologie – psychologie písma (výhrada, že je to pseudověda).

Písmoznaectví – soudní a kriminální grafologie.

Vývoj oboru

- Ecole des chartes (1821) – výchova archivářů a knihovníků.
- Léopold Delisle – 1874-1905 vedl Národní knihovnu v Paříži (centrum paleografických studií).
- Wilhelm Wattenbach (1819-1897) – pracoval v MGH – vydal Schriftwesen im Mittelalter.
- Ludwig Traube (1861-1907) – profesor v Mnichově – věnoval se knižnímu písmu.
- Paul Lehman (1884-1964) a Bernhard Bischoff (1906-1991) – nástupci Traubeho v Mnichově.
- Leo Santifaller (1890-1974) – rakouský historik, novověká paleografie.

Vývoj oboru

- Gustav Friedrich – jeho habilitace „Učebná kniha paleografie latinské“ (1898).
- Václav Vojtíšek (1883-1974) – „Písaři radních manuálů Nového města pražského v 16. století“ (1911).
- Bertold Bretholz (1862-1936) – „Lateinische Paläographie“ (1912).
- Alexander Húščava (1906-1969) – „Dejiny a vývoj nášho písma“ (1951).
- Pavel Spunar (1928) – „Česká bastarda“ (1952).
- Jiří Pražák (1926-2002) – klasifikace a terminologie písem.
- Jaroslav Kašpar (1929-2014) – novověká paleografie.

Psací látky

Voskové tabulky (destičky).

Papyrus – rostlina šáchor
papyrový.

Pergamen – zvířecí kůže.

Papír.

Psací náčiní: stylus (rydlo),
rákosové pero (*calamus*), ptačí
brk, inkoust.

Papyrus

Pergamen

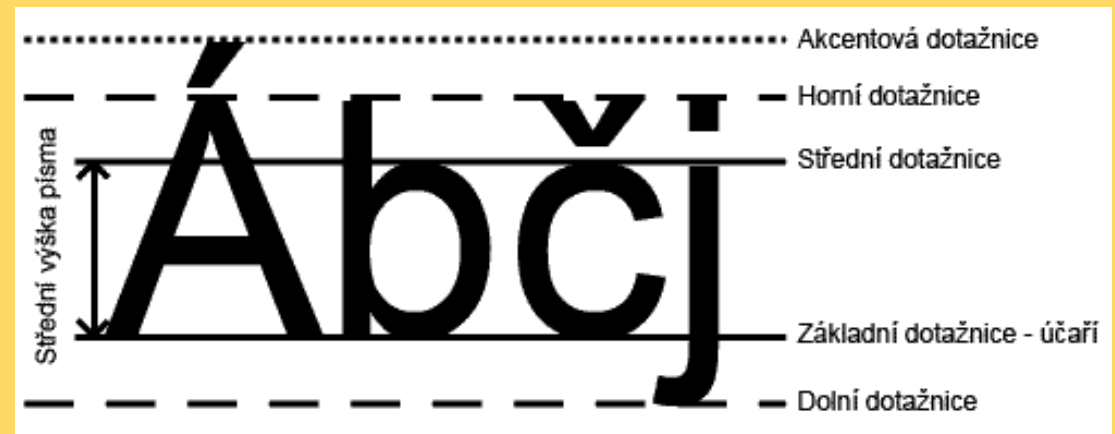
Terminologie – struktura písmen

- Tvar (forma) – jedno a totéž písmeno může mít různé, někdy velmi odlišné tvary.
- Modul – obecný údaj o velikosti písmen (vztah výšky a šířky).
- Duktus – označuje zpravidla způsob psaní jednotlivých písmen.
- Váha písma – zachycuje sílu jednotlivých tahů.

Obecná charakteristika písma

- **majuskula a minuskula** – rozlišení podle toho, zda lze vepsat do dvou, nebo do čtyř linek.
- kurzivnost písma (kurzíva, polokurzíva), užitkové písmo
- vzorové písmo (ideální model)
- elementární písmo (užíváno k výuce psaní)
- kreslené písmo

Popis písmen

Sabon Sabon

Unciála

Kapitála

Jednobříškové „a“

Dvoubříškové „a“

Dlouhé „s“

Ⓕ Ⓖ Ⓗ Ⓙ Ⓚ Ⓛ Ⓜ Ⓝ Ⓟ Ⓠ Ⓡ Ⓢ Ⓣ Ⓤ Ⓥ Ⓦ Ⓧ Ⓨ Ⓩ
1 2 3 4 5 6 7 8 9 β & 7 7 6

H I L M N O
P Q V R S T X
Y Z · J K U W

Vývoj latinského písma

Antika

- Kapitála, Unciála
- Starší a mladší římská kurziva

Středověk

- Tzv. národní písma
- Karolínská minuskula
- Gotická písma
- Humanistické písmo

Novověk

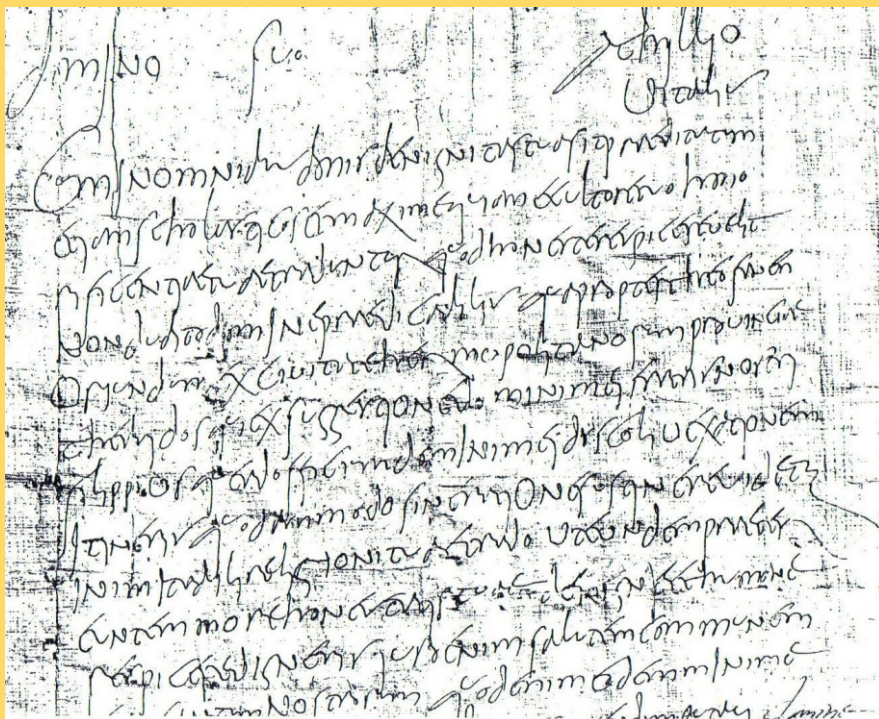
- Novogotická písma

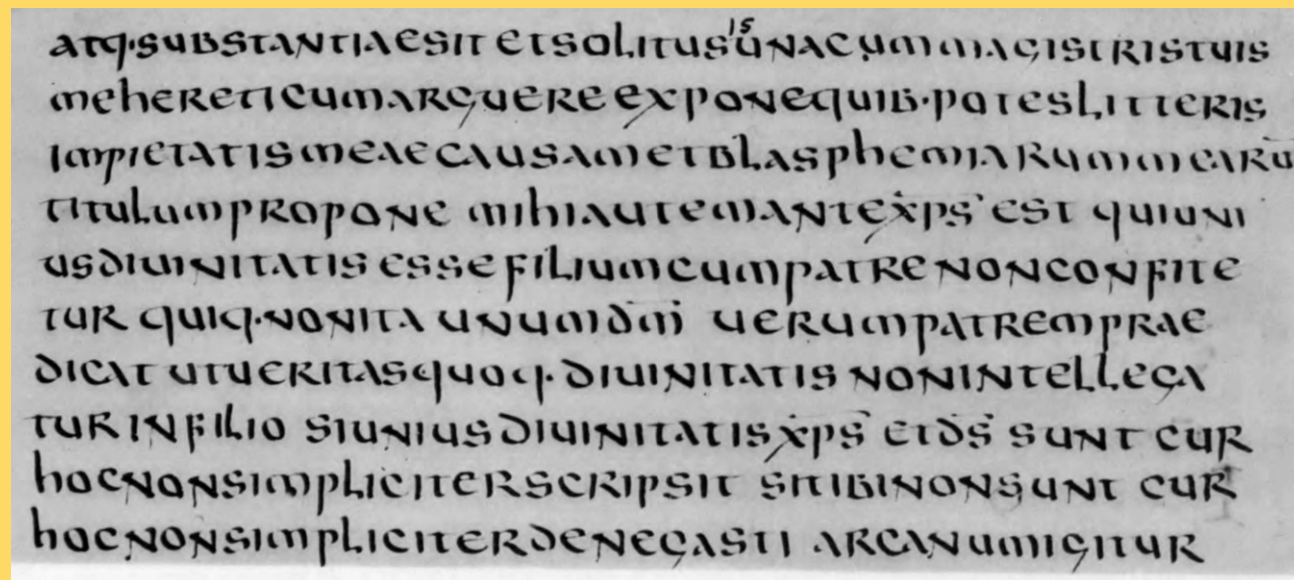
Antika

Kapitála – zejména písmo nápisové

Mladší římská kurziva – od 3. st.

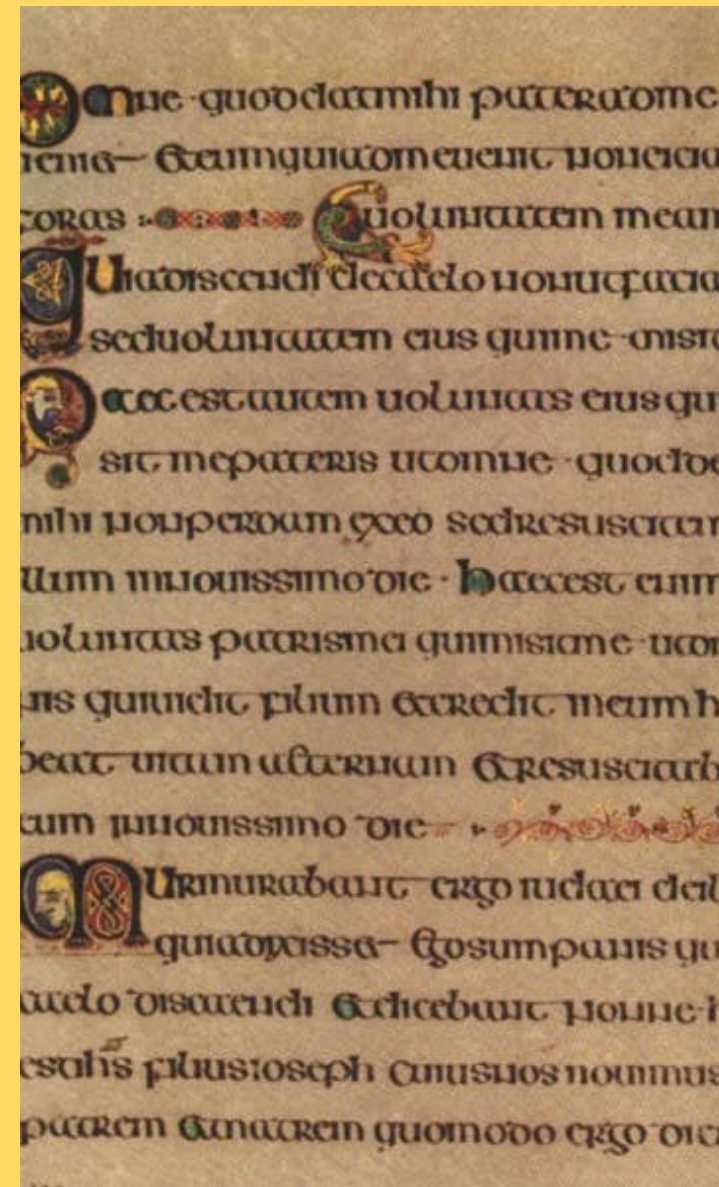
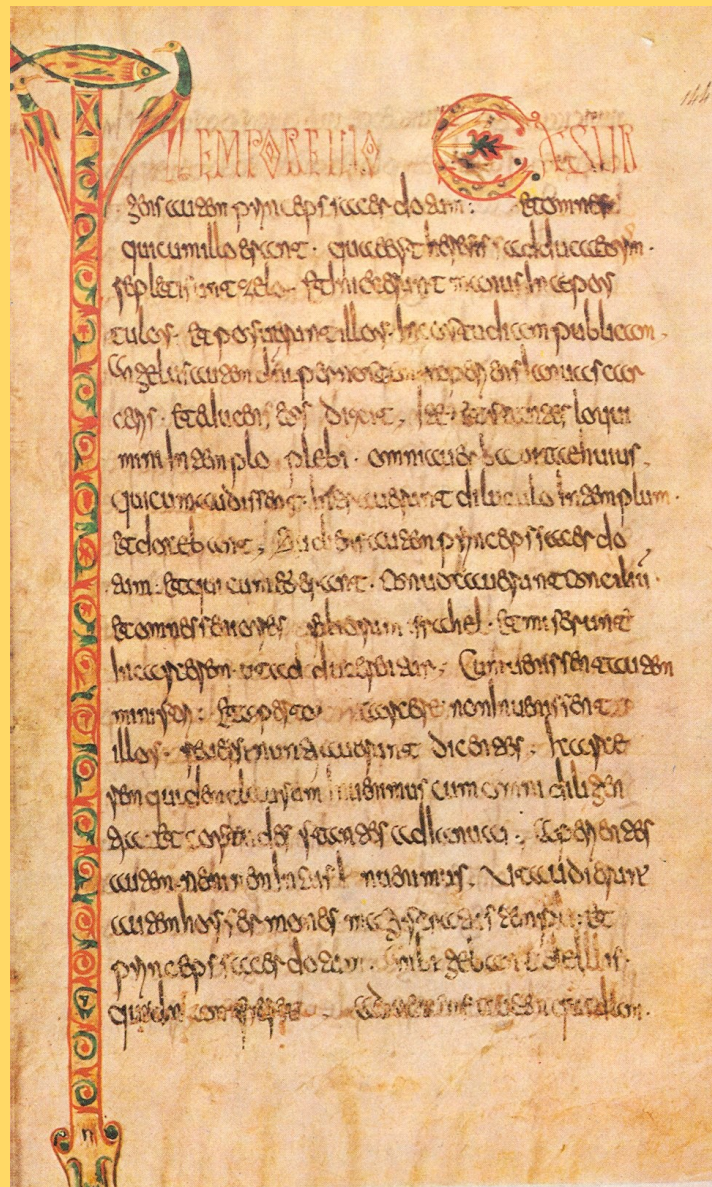
Unciála

Středověk

- Tzv. národní písma
  - Merovejské písmo
  - Langobardské písmo
  - Kuriála (papežská kurie a Řím)
  - Ostrovní písma (insulární)

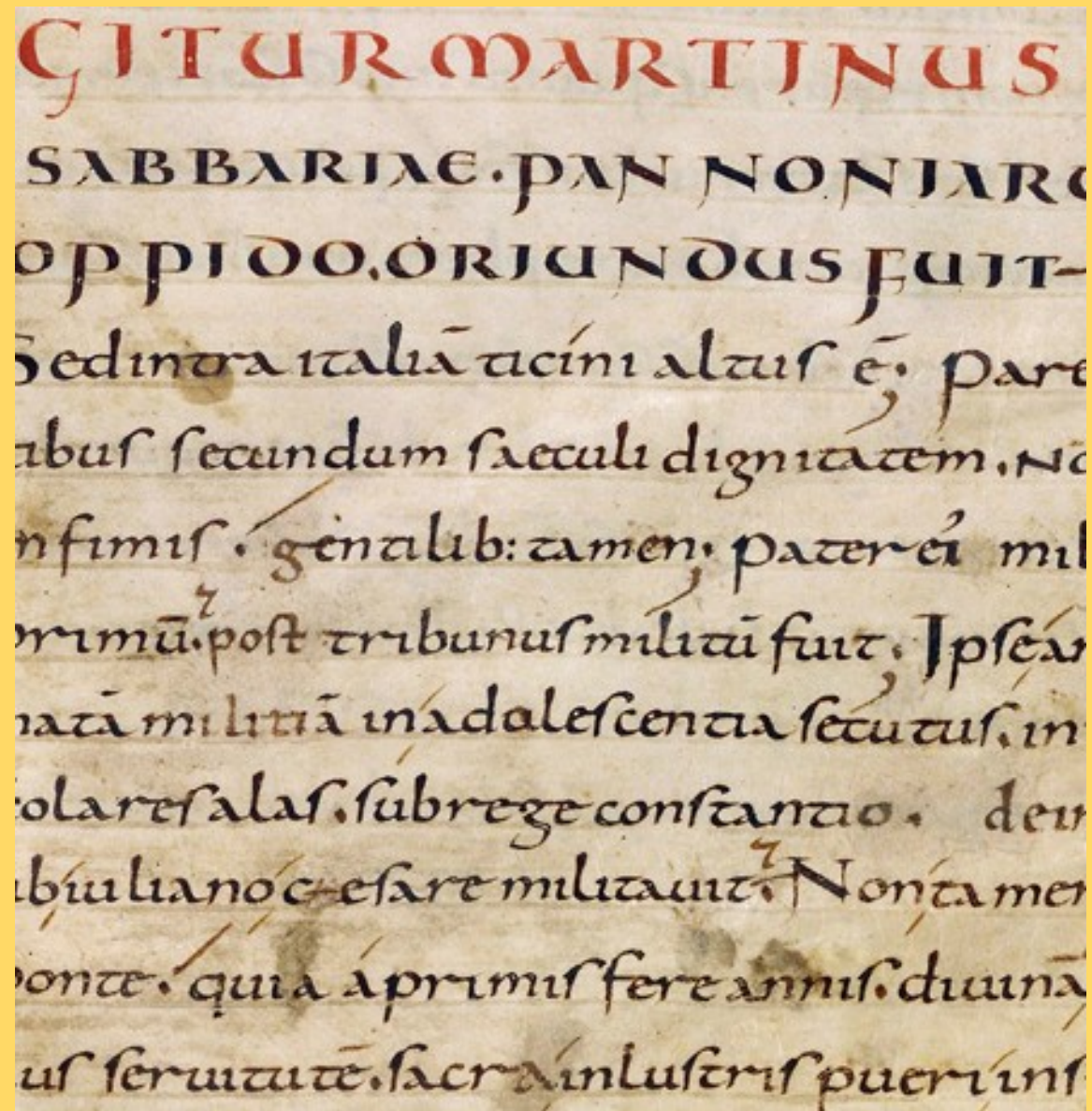

Středověk

Karolínská minuskula – písmo vzpřímené a zaoblené, poměrně málo zkratek. Postupně nahrazuje tzv. národní písma.

- Diplomatická minuskula
- Knižní písmo

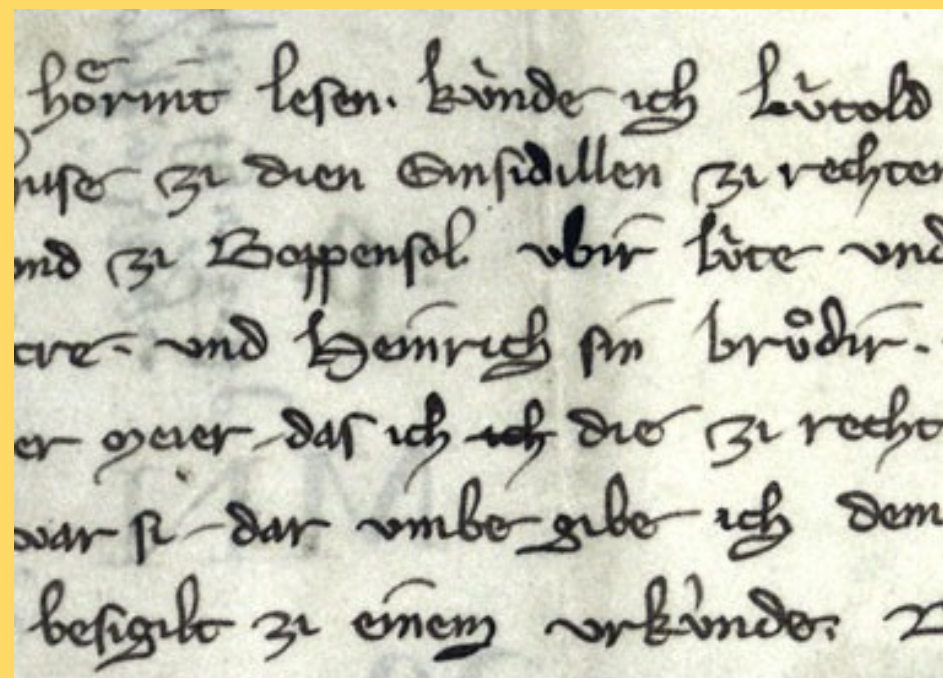
Středověk

- **Gotická písmo (lomení dřívů)**
  - textura – kaligrafická gotická minuskula, velmi pravidelná, až do novověku.
  - gotická minuskula – poněkud uvolněnější než textura.
  - gotická kurziva – pro rychlejší psaní.
  - křížená písmo – mezi minuskulou a kurzivou – bastarda:
    - kaligrafická bastarda
    - zběžná bastarda

Bastarda

Gotická kurziva

Středověk

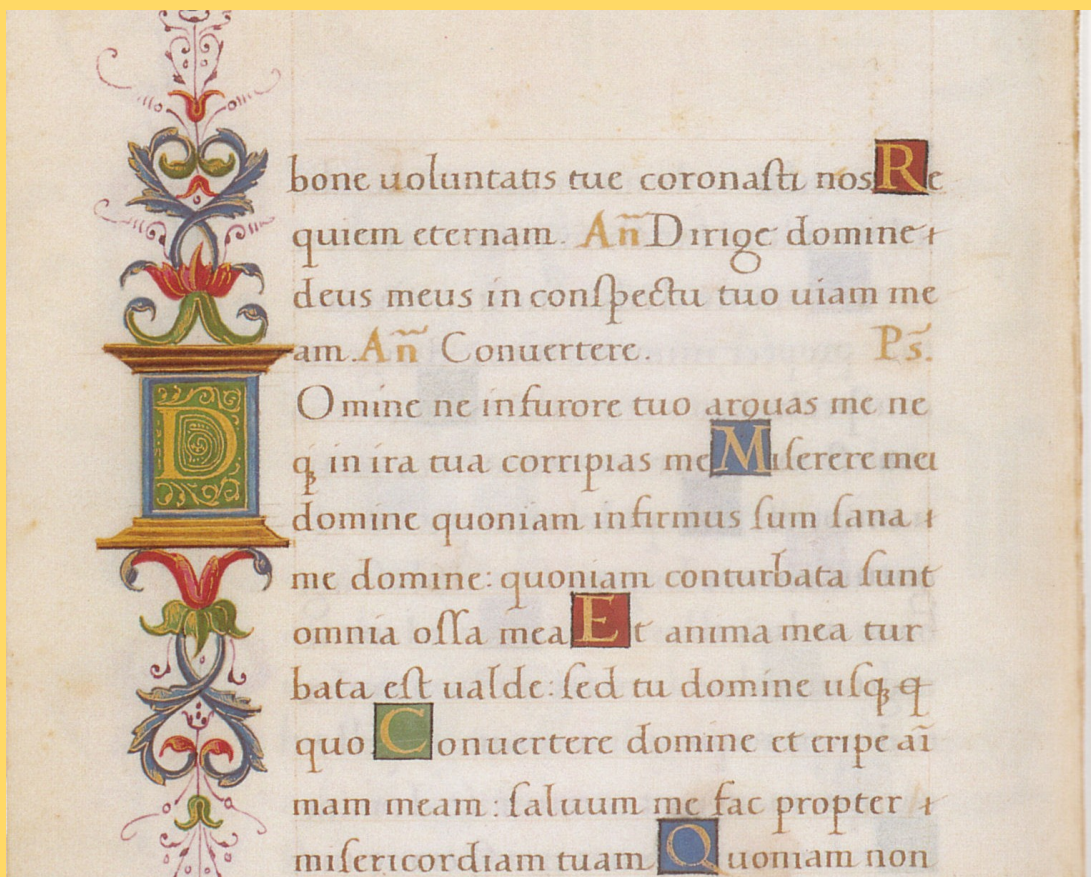
bone uoluntatis tue coronasti nos **R**e
quiem eternam. **An̄** Dirige domine
deus meus in conspectu tuo uiam me
am. **An̄** Conuertere. **Ps.**

Domine ne in furore tuo arguas me ne
que in ira tua corripas me. **M**iserere mei
domine quoniam infirmus sum sana
me domine: quoniam conturbata sunt
omnia ossa mea. **E**t anima mea tur
bata est ualde: sed tu domine usque
quo. **C**onuertere domine et eripe ani
mam meam: saluum me fac propter
misericordiam tuam. **Q**uoniam non
est in morte qui memor sit tui in infer
no autem quis confitebitur tibi. **L**a
boravi in gemitu meo lauabo per sin
gulas noctes lectum meum lachry

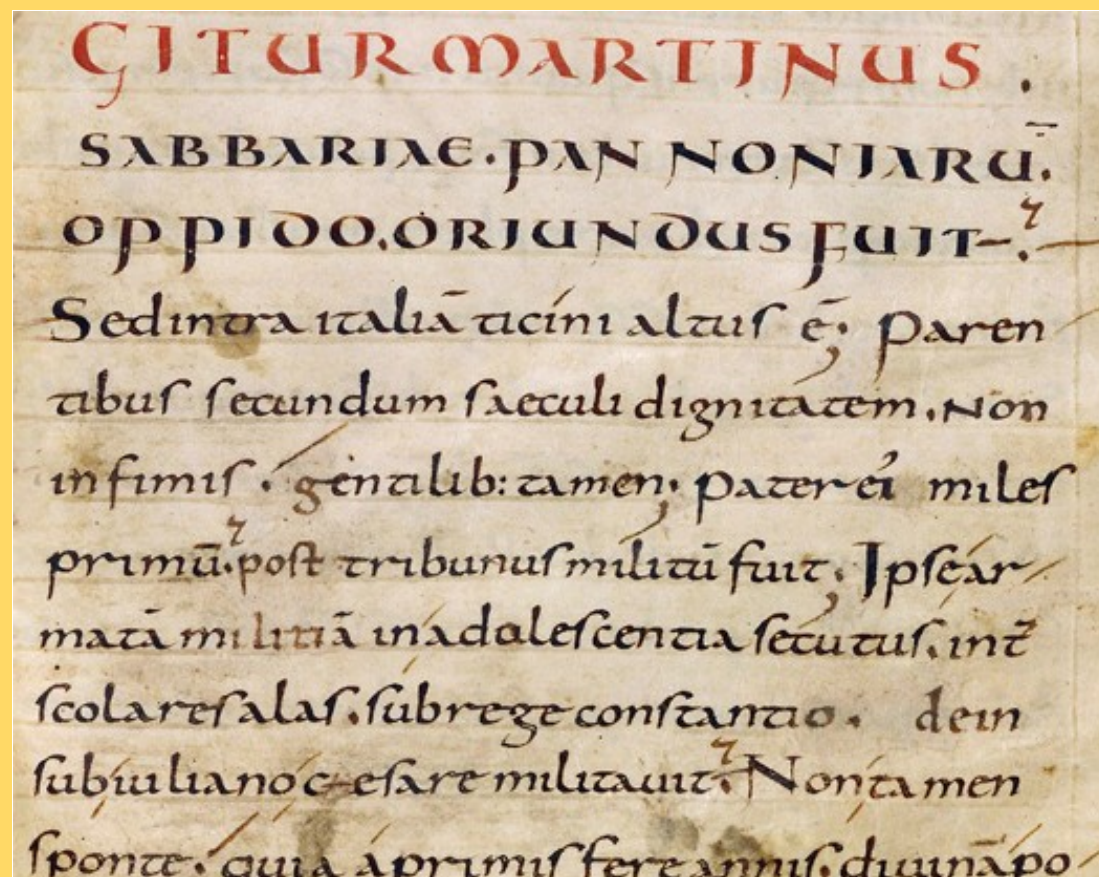
Humanistické písmo – vědomé formování nového písma (od 14. století v Itálii). Napodobování karolinské minuskuly a antické kapitály.

Humanistické písmo

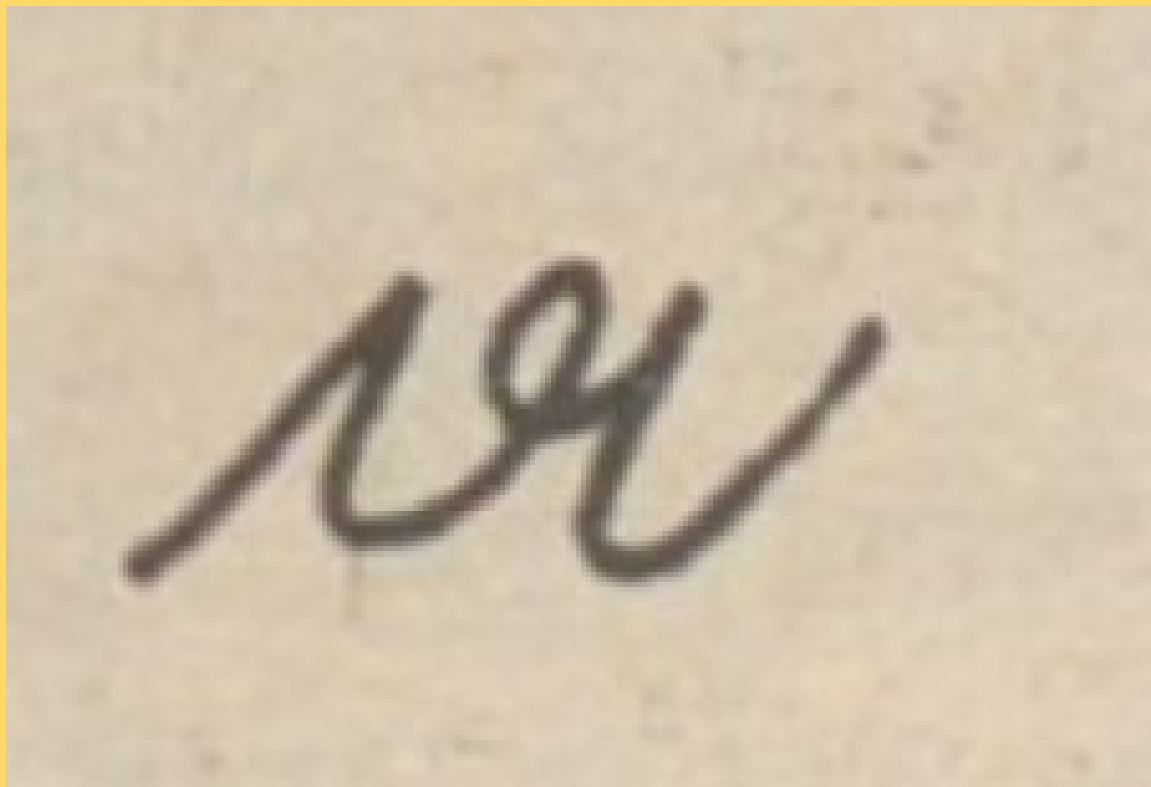
Karolinská minuskula

Novověk

- Novogotické písmo (pro texty v „národních“ jazycích):
  - „kreslené“ písmo (majuskula + minuskula)
  - psané písmo:
    - polokurzivní (majuskula + minuskula)
    - kurzivní (majuskula + minuskula)
- Humanistické písmo (pro latinské texty):
  - „kreslené“ písmo (majuskula + minuskula)
  - psané písmo:
    - polokurzivní (majuskula + minuskula)
    - kurzivní (majuskula + minuskula)

Novověk – Německo (od 16. st.)

Kreslené německé novogotické písmo (**fraktura**, **Frakturschrift**) – původ v kaligrafické bastardě 15. st.

Německé novogotické polokurzivní písmo (**Kanzleischrift**, **Kanzlei**) – 16. a 17. století, zejména úřední písemnosti, později ustupuje kurentu.

Německé novogotické kurzivní písmo (**Kurrentschrift**, **kurent**) – základní typ novogotického písma, ustáleno kaligrafy a učiteli písma, zdvojování dříků některých písmen, spojování malými háčky, rovné tahy, ostré hroty.

^a Dieser Zeit Irzagaisiat Pat. von Sumai ser.
und Ambunay im Jure von vund vor //
Leuperg der Enseroyt begreuben und
pöeger banellterk Mas freystrain. 8 BT

^b In land oder außser landts gelegen, nichts auß-
genommen, danon soll und mag sy nicht zu geworn,
und halfft machen der Landtsfürst in Steir,
seiner fürstlichen quaden Gumbtman, Landts.

^c bleibt bei der Zaartgaitt gott wücht
euch mit verchaffen, ich hab wol
gedacht ey wend mit eudrenk

^d Q B L N O P Q R S T U V W X Y Z
Vor dem wir in der Disposition zum veldet, als
wenn, di wölle se auf mittel bad. erge sein, wie
Jure auß sein verbinde zu helfen land se wider

^e J f G h i j k l m n o p
q r s t u v w x y z

**Německá
novogotická
kurzíva XVI.
století
(Kurentschrift,
kurent)**

⁶ In land oder außser landts gelegen, nichts auß-
genommen, darday soll und magst nicht sein gewesen,
und halffturber der Landtsfürst in Steir,
seiner fürstlichen gnaden, Guibtmay, Landts.

Novověk – české země

Písmo novogotické a humanistické.

- 1500-1775: rozmanitost druhů a typů novogotických písem (tradice domácí – české novogotické písmo navazuje na bastardu; i cizí – německá novogotická písma).
- 1775-1848: vítězství německého novogotického písma v Čechách; reforma nižších škol v habsburské monarchii (1774). Ve 30. letech 19. st. humanistická kurzíva v českých textech.
- 1848-1941: novogotické písmo v Čechách jen v německých textech; reforma německého písma 1941.

České novogotické kreslené písmo, česká novogotická kaligrafická polokurzíva (1590); Listina Hertvika Žejdlice ze Šenfeldu z 24. února 1590

Zkratky

Ligatury – spojení sousedních písmen (= grafický celek).

Suspenze – ponechává se charakteristické počáteční písmeno (eventuálně zevnitř slova), vynechává se konec slova.

Anno Domini → A. D.

debet → deb.

et cetera → etc.

Kontrakce – vypouští se ze slova jedno nebo více písmen. Zvláštní podskupina *nomina sacra*:

Jesus Christus → ihs xps

omnipotens → omps

Pomocí znaků zvláštního významu

Ligatury

fi		fh
fj	ffi	fi
fl	ffj	fl
ff	ffl	ff
		ft

Æ	æ
Œ	œ
ß	

ct	st	Th
----	----	----

Zkratky pomocí znaků

P		257	P – P ^{ia}		
	(p) per	VIII		(p) pro	XI f.
	(p) per	XII-XV		(P) Pro	XIII f.
	(p) perticas	X		(p) pro	XII p.
	(p) <i>pertiche</i>	XVI p.		(p) propter	XIV
	(p) pulvis (abbr. med.)	XVI		(p) patet	XV m.
	(p) pulverisare (abbr. med.)	XVI		(p) patent, - patet	XIV-XV
	(p) <i>Postilla</i>	XIV f.		(p) praeest	XIII p.
	(p) prae presbyter, - praepositus	VIII-XV XII		(p ^{ar}) probatur	XIV p.
	(p) prae	XI m.		(p) post	IX
	(p) prae	VIII-X		(p) primus, - post, - psalmus	XIV
	(p) praesentia [bona]	XIII m.		(p ⁹) per conse- quens	XIV f.
	(p) psalmus	XIII		(p ^a) propterea, - pri- ma, - pura	XV p.
	(p) praefatus, - prae- fati, etc.	XVII p.		(p ^a) praeterea	XIV
	(p) pro	VIII		(p ^a) prima, - puta	XII-XIV
	(p) pro (irländ. Schrift)	IX p.		(p ^a) primam	XV
	(p) pro	IX		(p ^{ia}) prima	XV f.

Cappelli online

<https://www.adfontes.uzh.ch/en/ressourcen/abkuerzungen/cappelli-online/characters/up/1>

<https://abbreviations.net/servers.html>

Doporučená literatura

- EBELOVÁ, Ivana: Klíč k novověké paleografii. 3. vydání. Praha: Karolinum, Praha 2019.
- HLEDÍKOVÁ, Zdeňka; Kašpar, Jaroslav a EBELOVÁ, Ivana: Paleografická čítanka. Praha: Univerzita Karlova - Karolinum, 2000.
- KAŠPAR, Jaroslav: Úvod do novověké latinské paleografie se zvláštním zřetelem k českým zemím. 1.-2. sv. 3. vyd. Praha: SPN, 1987.
- PÁTKOVÁ, Hana: Česká středověká paleografie. České Budějovice: Veduta, 2008.
- ŠEBÁNEK, Jindřich: Základy pomocných věd historických. I. Latinská paleografie. 2. vyd. Praha: SPN, 1971.